

Broderier från 4 sekler

– ur Nordiska museets samlingar

ExA NMs vägledn
utst. kat
1982

BRODERI

Behovet att göra dekorativa sömmar har funnits länge. Det äldsta exemplet på prydnadssöm i Norden finns på några kvinnoplagg i en dansk bronsåldersgrav från ca 1200 f Kr. I Sverige är de äldsta broderifynden från vikingatidens Birka omkr. 800–900 e Kr.

Broderikonstens guldålder inföll under medeltiden också här i Sverige. Broderiet kunde väl mäta sig med den tidens måleri. Det var i själva verket målning med nålen.

Broderi var ett skråbundet hantverk och utfördes av de sk pärlstickarna, som arbetade i lag, där mönstertecknaren var en viktig person. Broderiernas dyrbarhet och den viktiga roll de spelade i inredningen och dräktmodet hos den välbärgade överklassen gav brodererna en hög social ställning.

1500-talet

Under 1500-talet utvecklades framför allt vitbroderiet i samband med att synliga vita linneplagg infördes i modedräkten och det krävdes någon form av dekoration på kragar och ärmar. Det vita lingarnets formfasthet, smidighet och höga glans blev effektskapande i stället för färgen i tekniker som rätlinjig plattsöm, utdragssömmar med genombrutna mönster och spetsöm. Dessa tekniker, som alla passade för renässansstilens strävan efter stramhet och väl avgränsade former utvecklades framför allt i Italien men spreds snabbt till övriga Europa. Andra tekniker som låg väl till för 1500-talets stilideal var applikation eller påläggssöm i klart kontrasterande färger samt korsöm gärna i ullgarn i starka färger.

1600-talet

Under 1600-talets stormaktstid fanns det hos adeln ett ekonomiskt välstånd som tillät det praktfulla, dyrbara guld- och silverbroderiet att frodas. Praktfulla var också de stora himmelsängarna, dit mycket av den textila inredningen koncentrerades. Sängomhängena var gärna av knutet nät med trätt silkebroderi, paradtäckena av siden eller ylle med påläggssöm, överlakan och örngott hade bårder i vitbroderi där det i barockstilens frodiga blommönster utvecklades en mångfald olika bottensömmar. Med utgången av 1600-talet är broderiets dominerande ställning i dräkt och inredning i ständigt avtagande.

1700-talet

Men fortfarande på 1700-talet spelade silkebroderiet en stor roll på kjolar och koftror i damdräkten och i herrdräktens västar samt på de vadderade sidentäckena. Under 1700-talets senare del försvann de rikt blomstrande mönstren och avlöstes av ett betydligt nedbantat bårdmönster på enfärgade tyger.

Under 1700-talet utvecklades linne- och bomullstillverkningen mot allt tunnare och skirare kvaliteter. Den form av vitbroderi som kallas batistbroderi blev en ersättning för importerade spetsar, som genom statliga överflödsförordningar blivit förbjudna.

1800-talet

Genom den ökande industriella tillverkningen av textilt material och av redskap och tillgången på tryckta mönstreförslag fanns förutsättningar för de broderikunniga bland den växande borgarklassen i städerna att fylla sitt hem med den mängd broderade inredningstextilier som efter hand blev moderna: möbelklädslar, mattor, draperier, kuddar, dukar och allehanda småföremål.

1800-talet var en period av experimenterande med såväl former som material. Man gick tillbaka till äldre stilar som togs upp på nytt eller man lånade stildrag från främmande länders kulturer. Nya material som stramalj och perforerad kartong broderades med pärlor eller med det porösa och luddiga ullgarn man fick vid maskinspinning. Billiga ersättningsmaterial var t ex fiskfjäll i stället för exklusiv pärlemor.

1857 framställdes det första kemiska färgämnet och under 1860-talet slog anilinfärgerna snabbt igenom med sin skarpa färgskala.

Vid 1800-talets början ingick i dräktmodet vitbroderi på bomullstyg. Denna modevåg sattes igång av tillgången på importerad billig bomull från Amerika. De tunna nästan genomskinliga bomullstygena broderades med ganska tjockt, kritvitt bomullsgarn ofta i en tät, reliefartad plattsöm, som kallas klumpsöm och nu blev det stora ledmotivet. Kombinerad med kantsydda håll kallas det engelskt broderi.

Omkring 1810 uppfanns en maskin som tillverkade tyll i metervara. Med tyllen som underlag fick man skira genomlysta broderier på schalar, kragar, hårprydnader m m.

1900-talet

Under 1900-talet har broderiet förlorat sin betydelse både i dräktmodet och heminredningen. Det anses inte längre nödvändigt att flickor lär sig brodera och skolornas slöjdundervisning har mera lagt an på nytoslöjden. Förvärvsarbete bland kvinnor har ökat markant och "tiden räcker inte längre till". Det finns också ett utbud som aldrig tidigare av färdiga produkter. Trots detta har intresset för broderi hållits vid liv. För många en form av avkoppling och skapande verksamhet.

SYNÅLEN

För att sy behövs bara tråd och ett enda enkelt redskap, en nål. Ju enklare ett redskap är desto mindre bunden blir handen och desto rikare blir möjligheterna till variation. För broderiet tycks variationsmöjligheterna vara oändliga.

För fina broderier krävs tunna nålar. Sådana görs av stål. Fina stål nålar framställdes i Nürnberg, Tyskland, redan på 1300-talet. Dit hade konsten kommit via handelsvägarna över Orienten från Kina. En annan spridningsväg till Europa var med araberna till Spanien. På 1500-talet kallades de fina stål nålarna som användes i England för "spanska nålar". Framställningen av stål nålar är en komplicerad process i ett 60-tal olika moment innan nålen riktats, fått sitt öga, härdats samt slipats och polerats så att inte minsta grad kan finnas som skadar tyget eller nöter sönder tråden. Nålarna blev därför mycket dyrbara och måste vårdas väl så att de inte rostade och förvaras säkert så att de inte bröts eller försvann. För detta ändamål har funnits nåletuier eller nålhus i en mängd olika utföranden. Speciella brynen för att skärpa nålseggen var också viktiga tillbehör. En välfylld nåldyna med sy- och knappnålar var ett statusobjekt som gärna placerades väl synligt på toalettbordet bland parfym, smycken och andra dyrbarheter.

VILKA BRODERADE?

De skråbundna brodörerna var män, men det fanns också ett omfattande broderi utanför hantverksateljéerna bland kvinnorna.

Att brodera, teckna och måla akvarell hörde till de ståndsmässiga sysselsättningarna för flickor i välsituerade familjer, och redan som små fick de börja öva sig. På så sätt fick de också en fostran att alltid ha något för händer. Handarbetet ingick som en ständig del i familjens umgängesliv, där kvinnorna sydde medan någon manlig släkting idkade högläsning.

Denna kunskap och färdighet kunde drivas mycket långt när man dagligen satt i timmar vid syramen. En sådan handaskicklighet gjorde att många oförsörjda kvinnor kunde skaffa sig en inkomstkälla genom att på beställning utföra broderier eller ta emot unga flickor som elever.

MÖNSTER OCH FÖRLAGOR

Tillgången på färdiga mönster var länge begränsad liksom tillgången på bilder och papper överhuvudtaget.

I första hand kopierades redan befintliga broderier. En mer eller mindre standardiserad form av broderade förebilder är märk- och mönsterdukarna. Från 1700- och 1800-talen finns de bevarade i stor mängd i vårt land, men de har sannolikt förekommit redan tidigare precis som i England och på kontinenten.

Att bygga upp en egen samling mönster genom att rita av andras eller byta med väninnor har också förekommit. Ofta har baksidan av gamla brev, protokoll eller kassaböcker fått tjäna som underlag.

Under 1500- och 1600-talen trycktes herbarieplanscheringar med blommor och zoologiböcker med avbildningar av fyrfota djur, fåglar, fiskar och insekter. Dessa användes som broderiförlagor, vilket inte var den ursprungliga meningen. Den tidens bibelillustrationer i form av träsnitt begagnades också flitigt som mönsterförlagor.

Det utgavs emellertid också en del mönsterböcker speciellt avsedda för broderi redan under 1500- och 1600-talen i Tyskland och Italien. Flera av dessa utkom i många upplagor under lång tid och även om böcker var oöverkomliga för de flesta kopierades mönstren flitigt och fick stor spridning även i vårt land. Mönster för vävbundet broderi som korssöm och tvistsöm har levt kvar så gott som oförändrade ännu på 1800-talet i allmogemiljö.

Under 1700-talet utgavs samlingar av ornamentstick, mera generellt avsedda för ornamentala framställningar oavsett teknik, men ofta använda för broderi. Från 1700-talets mitt finns tyska och danska mönsterböcker. Modetidskrifterna som började komma under 1700-talets senare del införde mönster för olika textila arbeten. Från 1700-talets mitt finns också exempel på en viss serietillverkning av mönster tryckta eller målade direkt på hampväv avsedda för korssömsbroderi till stolsklädsel.

Från och med 1800-talet ökar utgivningen av tidskrifter, mönsterböcker och lösa mönsterblad. En uppfinning som fick stor betydelse var att trycka lösa mönsterblad för korssömsbroderi med ett fint rutnät på vilket mönstret lades in med små prickar, streck och andra symboler för varje färg, som sedan handkoloreades. Metoden började användas i större skala 1810 av tysken L.W. Wittich i Berlin. Mönstren blev billiga och kunde användas upprepade gånger.

Mycket av det som trycktes i de s k familjetidskrifterna under 1800-talets senare del var utländskt lånegods, som togs direkt från t ex tyska och franska tidningar och översattes. Detta gäller inte minst mönsterbilagorna.

Vid samma tid började man inom vissa kretsar i Sverige att intressera sig för vårt inhemska textila arv. Handarbetets Vänner (HV) grundades av en grupp handarbetskunniga societetskvinnor och konstnärinnor som till världsutställningen i Wien 1873 komponerade och broderade textilier i nationell anda med fornordiska mönster i form av drakslingar. Det blev stor succé och HV:s mönster spreds till en större allmänhet bl a genom tidningen Tidskrift för Hemmet. Åren 1880-81 utgavs 3 mönsterböcker med HV:s mönster avsedda för slöjdundervisningen i hem och skolor. Här hade man överfört traditionella mönster från svenska allmogevävnader till broderimönster. Under 1900-talet har hemslöjdsrörelsen byggt vidare på intresset för de traditionella bygdeanknutna broderierna bl a genom att utveckla de s k landskapsömmarna.

Postorderfirmorna som startade i början av 1900-talet hade broderimönster tryckta på tyg till försäljning. Det var mest fråga om enklare stjälsöms- och korssömsmotiv som broderades på smådukar, paradhanddukar och väggbonader m m. Broderierna var relativt billiga, lätta att beställa med posten och inte alltför krångliga att sy. För lanthemmens kvinnor, som inte tidigare haft råd och möjlighet kom dessa ofta att bli det första broderiförsöket.

5392

4368

Tvättpåse No 5392 af hvitt, mycket hållbart, utmärkt flint angolatyg med trefliga, uppritade mönster för brodering. Denna tvättpåse är icke ihopsydd. Storlek 45x120 cm. Pris 1,30 pr st.

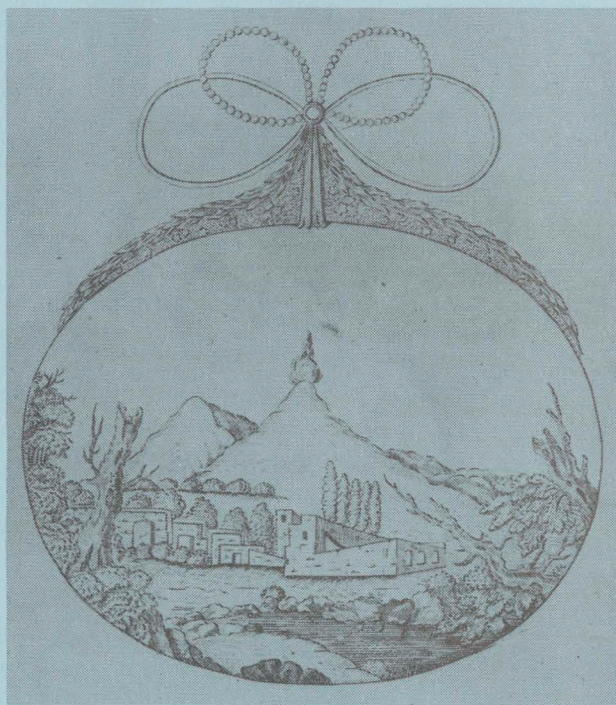
Tvättpåse No 4368, tillverkad af starkt, beige färgadt tyg, nedtill försedd med röda hörn samt vackra garneringsband. Uppritade mönster och text för brodering. Som denna tvättpåse är af synnerligen god kvalitet, mycket treflig och praktisk samt dessutom lämplig som present, tro vi, att den kommer att röna liflig efterfrågan. Storlek 48x68 cm. Pris 2,45 pr st.

Idag säljs också en stor del av broderimönstren i kompletta materialsatser per postorder av företag som specialiserat sig på detta. För övrigt har vi idag en helt annan möjlighet att få tag på mönster och material i specialaffärer, på varuhus och genom veckotidningarnas handarbetservice.

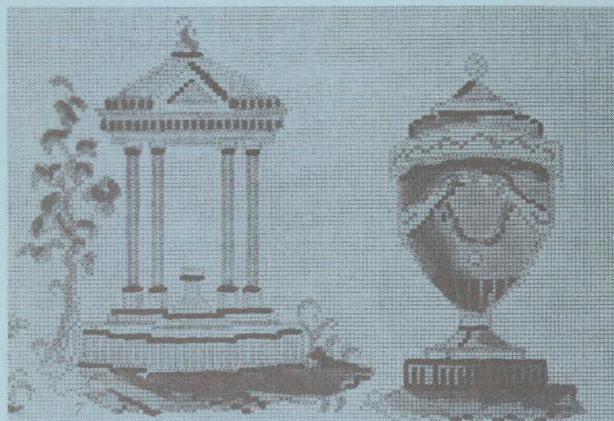
MÖNSTERPÅVERKAN UNDER 1700-TALET

Från 1700-talets mitt finns en mängd broderier med exotiska figurer, ofta utförda i applikationsteknik med olikfärgade sidentyger. Det är människor med asiatiska anletsdrag, frisyror och kläder. Dessa broderier är en del av en hel kulturströmning som blev följden av det handelsutbyte med Kina och Asien som startade med de ostasiatiska kompaniernas tillkomst. Det svenska ostindiska kompaniet grundades 1731. Dessa europeiska försök att efterlikna kinesisk konst kallas kineserier och broderierna användes som väggbeklädnader eller möbelklädselar i de kinesiska paviljonger som inreddes.

En stil som återverkade även på broderimönstren under slutet av 1700-talet var nyklassicismen, som byggde på den antika grekiska och romerska konsten. Stor betydelse för intresset bland allmänheten fick utgrävningarna av de romerska ruinstäderna Pompeji och Herculaneum vid 1700-talets mitt. För-

kärleken för antika motiv innefattade arkitektoniska detaljer som tempelfasader, kolonner och pelarruiner, gudinnor i tunna slöjor, antika föremålsformer som amforan och lyran samt ornament som meanderslingan. Allt detta blandades med romantiska landskapsvyer i fria sidenbroderier med lätta pastellfärger.

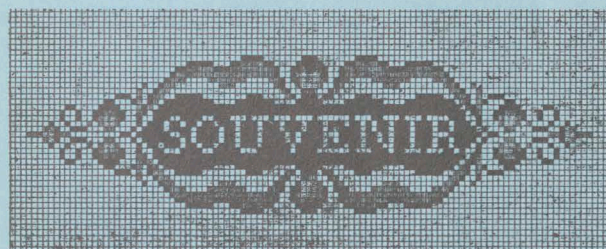

BRODERIER SOM BRÖLLOPS- OCH VÄNGÅVOR

Broderier har nästan alltid ingått i de presenter som den blivande bruden gav till sin fästman. Den broderade brudgumsskjortan, ett par blommiga hängslen, en halsduk eller en sidenplånbok var prov på hennes skicklighet.

Det hörde vanligen till att brudens tärnor eller systrar skulle brodera brudstrumpebanden eller ibland ett helt brudtäckte som överlämnades vid bröllopet.

Från 1700-talets slut och 1800-talets början finns mängder med olika småbroderier med dedikationer, som visar att de varit avsedda som gåvor. På en silkebroderad tavla kan det stå på franska: "Dedié á monsieur Fuhrubom par sa tres humble servante et obeissante fille." Alltså till en far från hans ödmjuka dotter. Vanliga var också vängåvor i form av ett broderat etui, en sidenbörs el dyl med texter som: "Souvenir d'une amie", "Minne", eller "Förgät mig ej".

April 1982

Berit Eldvik